

DEZERCJA Z WOJSK KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO W DEPARTAMENCIE LUBELSKIM NA PODSTAWIE LISTÓW GOŃCZYCH Z 1811 ROKU

Marcin Baranowski

II Katedra Historii Nowożytnej, Instytut Historii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
II Department of Modern History, Institute of History, The John Paul II Catholic University of Lublin
e-mail: marcin1baranowski@poczta.fm

Streszczenie. Zjawisko dezercji jest nieodłącznie związane z funkcjonowaniem każdej armii. Dotyczyło to również wojsk Księstwa Warszawskiego. Badanie problemu zbiegostwa z armii napotyka na szereg przeciwności, związanych przede wszystkim z nieodwracalnymi stratami, jakich doznały polskie archiwa w okresie II wojny światowej. Cenne jest więc każde źródło mogące pomóc w naświetleniu zagadnienia. Artykuł stanowi próbę przybliżenia problemu dezercji na terenie Lubelszczyzny w drugiej połowie 1811 roku. Podstawę źródłową stanowią niewykorzystane dotychczas listy gończe wysłane za zbiegami przez prefekta departamentu lubelskiego. Na ich podstawie udało się ustalić natężenie dezercji w poszczególnych rodzajach broni, a także określić, z jakich terenów pochodziło najwięcej zbiegów.

Słowa kluczowe: Wojsko Księstwa Warszawskiego, dezercja, departament lubelski

Gwałtowne przemiany, do jakich doszło we Francji w okresie Rewolucji doprowadziły młodą Republikę do zbrojnego konfliktu z najpotężniejszymi domami ówczesnej Europy. Przewaga militarna państw koalicyjnych, a także opuszczenie szeregów przez znaczną część własnego korpusu oficerskiego, zmusiły Francuzów do zastosowania nowych metod walki. Szczególnie ważnego znaczenia nabrał problem sprawnego uzupełniania szeregów i rozbudowy ilościowej sił zbrojnych Republiki.

Początkowy entuzjazm obywateli zapewnił w latach 1791–1792 stały dopływ ochotników do armii francuskiej. Wobec jego wygaśnięcia oraz trudnej sytuacji na frontach, władze zdecydowały się w na ogłoszenie w sierpniu 1793 r. poboru masowego (*levée en masse*). W praktyce obejmował on kawalerów w wieku od 18 do 25 lat. Kolejne lata przyniosły potrzebę stworzenia systemu zapewniającego stały dopływ rezerw do armii. W wyniku burzliwych dyskusji 19 fructidora

roku VI (5 września 1798 r.) uchwalono prawo Jourdana-Delabrela¹. Zgodnie z jego literą każdy Francuz odpowiedzialny był za obronę swojej ojczyzny. System uzupełniania armii teoretycznie miał opierać się na werbunku ochotniczym (*l' enrôlement volontaire*) oraz popisie (*la conscription*)². W praktyce jego podstawę stanowił drugi z wymienionych elementów. Pomimo licznych wad prawa Jourdana-Delabrela, należy podkreślić jego nowoczesność. Opierało się ono na zasadach właściwych dla społeczeństwa obywatelskiego. Piotr Cantal w pracy na temat armii rewolucyjnej trafnie stwierdził, że we Francji zapanował wówczas „system uzbrojonego narodu”³.

Równość obywateli wobec prawa sprawiała, że teoretycznie każdy Francuz w wieku od 20 do 25 lat mógł zostać powołany do szeregów. Z biegiem lat ściśle określono grupę wyłączonych z poboru. Obejmowała ona mężczyzn o słabym stanie zdrowia⁴, niższych niż 1,555 m (od 1811 r. dolną granicę stanowiło 1,488 m), żonatych, studentów, elewów szkół wojskowych (w tym Politechniki Paryskiej) i morskich, najlepszych absolwentów szkół artystycznych i weterynaryjnych, pracowników manufaktur zbrojeniowych oraz wdowców i rozwodników posiadających dzieci. Ponadto na koniec swoich roczników przesunięci zostali bracia aktualnych żołnierzy (ewentualnie żołnierzy poległych lub zwolnionych ze służby w wyniku odniesionych ran) oraz pierwородni synowie wdów, pierwородni opiekujący się osieroconym rodzeństwem i pierwородni z rodzin, w których ojciec miał powyżej 70 lat. Oznaczało to, że wzywano ich dopiero po wcieleniu do armii wszystkich pozostałych poborowych z danego rocznika (klasy)⁵.

Zwykle powoływano pod broń znacznie mniejszą liczbę poborowych niż wynosiła liczba zdolnych do służby mężczyzn. W latach 1800–1812 średnia kształtowała się na poziomie zaledwie 37%, ale w wyniku masowych poborów z lat 1813 i 1814 uległa znacznemu pogorszeniu. Pomimo tego klasa roku 1814⁶ pozostawała jedyną w całości wcieloną do szeregów⁷. Francuskie prawo o kon-skrypcji znalazło również zastosowanie w wojsku Księstwa Warszawskiego.

¹ R. Bielecki, *Wielka Armia Napoleona*, wyd. II popr., Warszawa 2004, s. 11–15, 241–243; I. Wołoch, *Napoleonic conscription: state power and civil society, Past and Present*, (1986) n. 111, s. 103–104.

² *Loi Jourdan-Delabrel*, w: A. Pigeard, *La conscription au temps de Napoléon 1798–1814*, Paris 2003, s. 260–268.

³ P. Cantal, *Armia rewolucyjna. Studium o podstawach armii napoleońskiej*, Lwów 1919 [reprint Oświęcim 2010], s. 3.

⁴ Szczegółowa lista ułomności zwalniających od poboru zob. A. Pigeard, *La conscription...*, s. 136–139; M. Baranowski, *Odbudowa kawalerii liniowej Wielkiej Armii po klęsce 1812 roku*, Oświęcim 2011, s. 50–51.

⁵ A. Pigeard, op. cit, s. 141–143; I. Wołoch, op. cit, s. 108; O. Sokolov, *L'Armée de Napoléon, Saint-Germain-en-Laye* 2003, s. 50–51.

⁶ Poborowi, którzy 1 I 1814 r. mieli ukończone 20 lat.

⁷ A. Meynier, *Levées et pertes d'hommes sous le Consulat et l'Empire, Revue d'Études Napoleoniennes*, (1930) z. 1, s. 26–30, 34.

Wcześniej warto jednak przyjrzeć się, jak wyglądał system uzupełniania armii przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Zasadnicze zmiany zostały wprowadzone w okresie Sejmu Czteroletniego. Było to związane z próbą rozwinięcia polskich sił zbrojnych do etatu stutysięcznego. 7 grudnia 1789 r. Sejm zatwierdził ustawę o powołaniu jednego rekruta z 50 dymów dóbr i miast królewskich oraz duchownych, a także jednego rekruta ze 100 dymów dóbr i miast dziedzicznych. Poborowy (w wieku od 18 do 35 lat) musiał mieć co najmniej ok. 1,64 m wzrostu i charakteryzować się dobrym stanem zdrowia. Służba, w zależności od regionu kraju, miała trwać od 6 do 8 lat. Po 12 latach w wojsku obiecywano chłopom zwolnienie z poddaństwa. Z poboru wyłączone zostały dobra stanowiące uposażenie klasztorów i szpitali. Za niedostarczenie rekruta (lub ewentualnie ukrywanie dezertera) szlachcie groziła kara pieniężna w wysokości 200 zł⁸. Nowe prawo opierało się na systemie kantonalnym, stosowanym m.in. w armii pruskiej. Oznaczało to, że jednostki uzupełniały swoje szeregi rekrutami z przypisanego okręgu, stanowiącego sąsiedztwo miejsca stacjonowania oddziału. Co ciekawe, przepisy zabraniały wykorzystywania poborowych z Korony w wojsku litewskim i na odwrót – rekruci z Litwy nie mogli służyć w oddziałach koronnych. Zwolennicy nowych rozwiązań oczekiwali uzyskania tą drogą blisko 19 tys. żołnierzy. Rzeczywistość szybko zweryfikowała te szacunki. Stało się to jedną z przyczyn redukcji etatu wojska do 65 tys. (którego to stanu i tak nie osiągnięto).

W efekcie podczas kampanii 1792 r. armia polska znacznie ustępowała liczebnością wojskom carycy Katarzyny II, podczas gdy ogromne rezerwy ludzkie pozostawały niewykorzystane. Dwa lata później starał się skorzystać z nich Kościuszko. Pamiętając o doświadczeniach francuskich i amerykańskich, postanowił oprzeć armię na dwóch elementach – „starych” oddziałach regularnych oraz chłopskiej milicji. Pobór ogłoszony 25 marca 1794 r. (początkowo jedynie dla województwa krakowskiego) wzywał jednego rekruta z 5 dymów, co oznaczało zdecydowaną zmianę proporcji w stosunku do okresu Sejmu Czteroletniego⁹. Następnym krokiem naprzód stanowiło ogłoszenie pospolitego ruszenia, opartego na organizacji parafialnej i obejmującego mężczyzn w wieku od 15 do 50 lat¹⁰.

⁸ *Sposób dawania rekrutów w Koronie i Wielkim Xięstwie Litewskim*, w: *Volumina legum*, T. IX, s. 143–145; J. Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa 1978, s. 341–344. Wimmer błędnie podaje, że wiek rekrutów miał wynosić od 18 do 30 lat.

⁹ *Organizacja siły zbrojnej w województwie krakowskim, 25 III 1794 r.*, w: *Polska sztuka wojenna w okresie powstania kościuszkowskiego*, oprac. A. Zahorski, Warszawa 1960 (*Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej z. X*), s. 40–43.

¹⁰ *Ogłoszenie pospolitego ruszenia, 4 V 1794 r.*, w: *Ibidem*, s. 56–59; *Akty powstania Kościuszki. Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, wyd. S. Askenazy, W. Dzwonkowski, T. II, Kraków 1918, s. 106–109.

Kolejny pobór do wojska polskiego ogłoszono na naszych ziemiach dopiero w listopadzie 1806 r.¹¹. Stało się to możliwe dzięki klęskom Prus pod Jeną i Auerstadt¹². Po tych błyskotliwych zwycięstwach wojska francuskie wkroczyły do Berlina, a następnie do Poznania. Dla Polaków zarysowała się szansa na utworzenie własnych oddziałów i wznowienia walki o niepodległość. To właśnie od sprawnego wystawienia polskich jednostek cesarza Francuzów uzależniał swoją pomoc.

Według projektu opracowanego przez gen. Jana Henryka Dąbrowskiego do odbudowywanych szeregów wojsk polskich miał trafić jeden rekrut z 10 dymów, w wieku od 18 do 25 lat, a także co dziesiąty wierzchowiec (w departamencie warszawskim jeden koń z 40 dymów)¹³.

Niezależnie od poboru dymowego do wojska zgłaszali się ochotnicy, a 2 grudnia 1806 r. na wezwanie wojewody gnieźnieńskiego Józefa Radziwińskiego zaczęło się zbierać pospolite ruszenie szlacheckie. Na styczniowej rewii pod Łowiczem miało wystąpić do 6 tys. „pospolitaków”. Miesiąc później w szeregach było ich 4879, co stanowiło ponad 20% jednostek polskich w tamtym okresie¹⁴. Oddziały pospolitego ruszenia wykorzystano wprawdzie w walkach na Kujawach i Pomorzu, ale ks. Józef Poniatowski ostrzegał, że zupełnie nie odpowiadają one warunkom nowoczesnej wojaczki¹⁵.

Rozwiązania zastosowane w początkowym okresie „I wojny polskiej” nie przystawały do znanej Francuzom regularnej konskrypcji. Taka była jednak wówczas potrzeba chwili. Organizacja nowego wojska odbywała się w trudnych „powstańczych” warunkach, stąd niektóre zapisy nawiązywały do rozwiązań z okresu insurekcji kościuszkowskiej, a nawet z wieku XVII. Widać to choćby po obowiązku zapewnienia rekrutom podstawowego wyposażenia w momencie, kiedy ruszali do swoich oddziałów. Podobnie wyglądała sytuacja w przypadku wierzchowców, które miały trafiać do jednostek „z siodłem, munsztukiem, uździennicą, zgrzeblęm, szczotką i derką”¹⁶.

Bardzo trafnie sytuację tę skomentował Marcei Handelsman:

¹¹ 14 listopada ogłoszono pobór dla departamentu poznańskiego, a 29 listopada dla całego kraju wyzwolonego spod władzy pruskiej. W departamencie warszawskim pobór ogłoszono 15 grudnia. Zob. B. Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Warszawa 1905, s. 281–283; J. Wimmer, op. cit., s. 412; R. Morawski, A. Paczuski, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Ułani, gwardie honorowe, pospolite ruszenie, żandarmeria konna*, T. I, Warszawa 2009, s. 20.

¹² 14 października 1806 r.

¹³ B. Gembarzewski, op. cit., s. 281–283.

¹⁴ R. Morawski, A. Paczuski, op. cit., s. 21–22; J. Wimmer, op. cit., T. I, s. 414.

¹⁵ *Uwagi o jeździe polskiej, Warszawa 1 III 1807*, w: *Korespondencya księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*, wyd. A. Skałkowski, T. I, Poznań 1921, s. 12–14.

¹⁶ B. Gembarzewski, *Wojsko...*, s.284.

Od stycznia 1807 istnieje osobna armia polska, złożona z 3 legji, nieustannie rozwijana i dopieniana pod naczelnym dowództwem Napoleona, bez własnego państwa, bez nominalnego nawet rządu polskiego, bez jakiegokolwiek formalnej deklaracji cesarza¹⁷.

Jak wiemy, do formalnych deklaracji w sprawie polskiej doszło w Tylży 7 i 9 lipca 1807 r. Niespełna dwa tygodnie później Napoleon podyktował w Dreźnie konstytucję dla nowopowstałego Księstwa Warszawskiego. Jej 79 artykuł ustalał liczebność Wojska Polskiego na 30 tys. żołnierzy¹⁸. Armię miało wystawić i utrzymać państwo, którego ludność wynosiła ok. 2,6 mln. Wciąż nie została jednak rozwiązana kwestia uzupełniania szeregów. Dopiero 19 stycznia 1808 r. Fryderyk August zlecił ministrom wojny i spraw wewnętrznych „ulożenie projektu kantonu w celu zapełnienia wojska”. Na posiedzeniu Rady Stanu 28 stycznia książę Józef Poniatowski wyraził wątpliwość, czy pobór ma się opierać na dawnym systemie stosowanym w Rzeczypospolitej, czy też na konskrypcji „na wzór francuski”. Rada opowiedziała się wówczas za przyjęciem drugiego rozwiązania¹⁹.

Prace nad odpowiednią ustawą trwały do 7 kwietnia. W międzyczasie dysutowano nad kwestią zwolnienia ze służby wojskowej osób zatrudnionych w urzędach państwowych („z powodu większej łatwości znalezienia ludzi do wojska jak do prac administracji cywilnej”)²⁰, na które ostatecznie wyrażono zgodę²¹. Po opracowaniu projekt został wysłany do Drezna.

9 maja w Pilnitz król saski zatwierdził nowe prawo o wprowadzeniu popisu²². Służba w wojsku Księstwa Warszawskiego miała trwać sześć lat. Z poboru automatycznie wyłączono wspomnianych już urzędników, a także kleryków (katolickich, prawosławnych i protestanckich), profesorów i nauczycieli oraz niektórych Żydów (po jednym rabinie i kantorze na kahał)²³. Wiek przyszłych rekrutów miał mieścić się w przedziale od 20 do 28 lat²⁴. Długość trwania służby

¹⁷ M. Handelsman, *Nastroje społeczeństwa w r. 1807*, w: Idem, *Studja historyczne*, S. III, Warszawa 1922, s. 5.

¹⁸ *Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego*, w: *Królestwo Polskie. Dokumenty historyczne dotyczące prawno-politycznego stosunku Królestwa Polskiego do Cesarstwa Rosyjskiego*, Warszawa–Lublin–Łódź 1915, s. 26.

¹⁹ *Sesja 52 z dnia 28 I 1808*, w: *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, wyd. B. Pawłowski, T. I, Cz. I, Toruń 1960, s. 130.

²⁰ *Sesja 88 z dnia 29 III 1808*, w: *Ibidem*, s. 224.

²¹ *Sesja 92 z dnia 6 IV 1808*, w: *Ibidem*, s. 237.

²² Jego pełna treść zob. *Dziennik Praw*, T. I, n. 3, Warszawa 1810, s. 48–63. Gembarzewski pominał kilka fragmentów, w tym istotne paragrafy 33 i 34. Por. B. Gembarzewski, *Wojsko...*, s. 285–288.

²³ *Niechęć żydów i wstręt do wojska utrudniał tak dalece pobór, że rząd ujrzał się w konieczności przychylić się do ich życzeń i ustanowił w r. 1812 w miejsce ich służby osobistej podatek rekrutowy*. Zob. B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 288.

²⁴ Mężczyźni, którzy ukończyli 28 lat trafiali do tzw. „odstawki”. Po skończeniu 50 lat umieszczani byli na liście sędziwych. *Tym sposobem ludność męska departamentu u każdego oddzielnie powiatu składać się będzie z pięciu rzędów ludu Księstwa warszawskiego: pierwszy małoletnich, drugi popisowych, trzeci odstawionych, czwarty zasłużonych i piąty sędziwych*.

i wiek popisowych stanowiły pierwsze poważniejsze różnice w stosunku do zasad panujących we Francji. Sama procedura przedstawiała się natomiast bardzo podobnie. Po zatwierdzeniu poboru prefekt miał obowiązek ogłoszenia go w podległym mu departamencie. Nad przygotowaniem odpowiednich list z nazwiskami w poszczególnych powiatach czuwali podprefekci²⁵. Listy z powiatów grupowano i sporządzano zestawienia departamentalne, które trafiały do ministerstwa wojny oraz ministerium spraw zagranicznych. Za ukrywanie popisowych groziła kara 1000 zł, która stanowiła poważną sumę (półroczna pensja porucznika). Co ciekawe, konsekwencje finansowe mieli ponosić również urzędnicy, którzy przy sporządzaniu list dopuścili się zaniedbań bądź złamali prawo.

O przydatności do służby wojskowej decydowała komisja, w której zasiadał prefekt (jako przewodniczący), dwóch radców wyznaczanych przez ministerstwo spraw wewnętrznych, oficer, chirurg wojskowy, chirurg cywilny oraz sekretarz.

Jak prędko popis ukończony został, Podprefekci wyciągną osobno z tabell popisu kaleków, chorowitych, ułomnych, nieczemnych, i tych o których niezdatności są uwiadomieni, iako i tych co wzrostu przyzwoitego nie mają²⁶; tych wszystkich listę prześlą Prefektowi, który wyznaczysz dzień każdemu powiatowi do przedstawienia ich sobie, (...) zgromadzi radę obowiązana rozważnie i wiernie o zdatności lub niezdatności każdego stanowiąc i wyrok swój w protokóle zapisać, z którego wyciąg niezdatnemu wydany, służyć mu będzie za dowód iego niezdatności wojskowej.

W grudniu każdego roku minister wojny miał określić liczbę poborowych potrzebnych do uzupełnienia wojska w najbliższych 12 miesiącach. Po zatwierdzeniu projektu przez króla saskiego, opracowywano podział ciężarów na poszczególne departamenty, zależnie od liczby ludności. Popis odbywał się w pierwszej dekadzie kwietnia. Minister wojny miał prawo zażądać poborowych w określonych przedziałach wiekowych (np. 22–23 lata). Wobec braku odpowiedniej liczby rekrutów istniała możliwość sięgnięcia po mężczyzn wpisanych do „odstawki”.

Podczas losowania, inaczej niż we Francji (gdzie używano ponumerowanych kartek), popisowi wyciągali metalowe tabliczki w kolorach białym lub czarnym. Biały oznaczał wcielenie do armii. Istniała możliwość zapewnienia sobie zastępcy. Musiał on spełniać kryteria zdrowotne (odpowiednia budowa ciała) i formalne (zastępcą nie mógł być obecny bądź przyszyły poborowy).

²⁵ Listy przygotowywano na podstawie popisów ludności męskiej, które miały być przeprowadzane co roku w kwietniu.

²⁶ Nie określono jaki wzrost należało uznać za „przyzwoity”. Wspomniano jedynie, że powinien być wystarczający do nabicia karabinu. Najdłuższym spośród karabinów używanych w armii Księstwa Warszawskiego był francuski *fusil d'infanterie modele 1777*, który miał 1520 cm. Nieco krótsze (ok. 1450 cm) były różne modele karabinów pruskich, które w początkowym okresie dominowały. Zob. M. Maciejewski, *Broń palna wojsk polskich 1797–1831*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 54–68.

Na przełomie lipca i sierpnia 1808 r. w Radzie Stanu podjęto próbę rozszerzenia grupy zwolnionych z poboru. Padła propozycja wyłączenia „od popisu, choćby i wiek popisowy mieli, dziedziców, zastawników, dzierżawców, naczelników fabryk itd.”²⁷, czemu zdecydowanie przeciwstawił się ks. Józef Poniatowski. Minister wojny słusznie uważał, że w ten sposób „cały ciężar wojskowości spadłby na samych ubogich rolników, gdzie rolnictwo jest całą zasadą bogactwa krajowego”²⁸. W tej sytuacji debata została odłożona na czas późniejszy. Kontynuowano ją dopiero 27 sierpnia. Akurat tego dnia Poniatowski został wezwany do marszałka Ludwika Davouta (naczelnego dowódcy wojsk napoleońskich na terenie Księstwa), w związku z czym w obradach Rady Stanu nie mógł wziąć udziału. Pomimo jego nieobecności propozycje uzupełnienia prawa o konskrypcji poszły w dobrą stronę. Porzucono kwestię zwolnienia z obowiązku służby dziedziców, dzierżawców itd. Zamiast nich zaproponowano umieścić w grupie wyłączonych z poboru: żonatych²⁹, wdowców posiadających dzieci, jedynaków z rodzin, w których ojciec znajdował się w podeszłym wieku (co najmniej 60 lat), a także jednego syna z rodziny wielodzietnej, w której ojciec był stary bądź niedołężny.

Dyskutowano również nad kwestią zwolnienia z obowiązku kleryków. Obawiano się, że część młodzieńców w wieku poborowym wykorzysta seminarium jako ucieczkę przed wojskiem, by później powrócić do życia świeckiego. Ustalono więc, że ci, którzy porzucą stan duchowny w wieku od 28 do 41 lat „uważani będą jak gdyby jeszcze wiek popisowy mieli i [...] w tabelę popisową wciągnięni”³⁰.

Poza tym zaproponowano, by z poboru zostali wyłączeni kandydaci na urzędników, którym udało się przejść egzaminy państwowe. Projekt jak zwykle został skierowany do zatwierdzenia Fryderykowi Augustowi. Do kwestii popisu Rada Stanu powróciła jeszcze 17 września, kiedy zaproponowano, żeby zwolnieni ze służby wojskowi trafiali do „odstawki”³¹. Ostatecznie wszystkie z wymienionych modyfikacji znalazły zrozumienie władcy, który dekretem z 17 listopada uzupełnił zasady popisu³².

Pomimo uchwalenia prawa o konskrypcji początkowo pozostało ono jedynie martwą literą³³. W początku kwietnia 1809 r., na kilka dni przed rozpoczęciem wojny z Austrią szeregi Wojska Polskiego gorączkowo uzupełniano, ale rekrut

²⁷ *Sesja 159 z dnia 30 VII 1808*, w: *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, wyd. B. Pawłowski, T. I, Cz. II, Toruń, s. 42.

²⁸ *Sesja 160 z dnia 2 VIII 1808*, w: *Ibidem*, s. 47.

²⁹ Ślub musiał nastąpić przed 9 V 1808 r.

³⁰ *Sesja 175 z dnia 27 VIII 1808*, w: *Ibidem*, s. 82–83.

³¹ *Sesja 186 z dnia 17 IX 1808*, w: *Ibidem*, s. 117.

³² *Dziennik Praw*, T. I, n. 6, Warszawa 1810, s. 116–118.

³³ *Poniatowski do Davouta, Warszawa 14 III 1809*, w: *Korespondencya księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*, wyd. A. Skalkowski, T. II, Poznań 1923, s. 51; L. Sulek, *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego (lata 1807–1813)*, „Kwartalnik Historyczny”, (1988) z. 3, s. 187.

nie pochodził z popisu, lecz z poboru opartego na starym systemie kantonalnym³⁴.

W czasie kampanii 1809 r. wojskom Księstwa Warszawskiego udało się przenieść działania na terytorium zaboru austriackiego i doprowadzić do wyzwolenia jego znacznej części. Na terenach tych formowano nowe jednostki polskie, noszące miano galicyjsko-francuskich³⁵. Zwycięstwo Napoleona na głównym teatrze działań wojennych pozwoliło na właściwe wykorzystanie sukcesów odniesionych przez młodą armię Poniatowskiego. Na mocy traktatu w Schönbrunn terytorium Księstwa Warszawskiego zostało rozszerzone o blisko połowę, a liczba ludności wzrosła do 4,3 mln³⁶. Z tym z kolei związana była rozbudowa sił zbrojnych Księstwa Warszawskiego. Według postanowień traktatu zawartego w Paryżu 30 listopada 1809 r., Wojsko Polskie miało zostać podniesione do stanu 60 tys. żołnierzy³⁷.

Dopiero kilka miesięcy po zakończonej wojnie, w styczniu 1810 r. wydane zostały rozporządzenia dotyczące przeprowadzenia spisu ludności w Księstwie Warszawskim³⁸. Bez niego prawo o konskrypcji pozostawało niemożliwe do wykonania. W czerwcu, na polecenie zniecierpliwionego króla, Poniatowski

³⁴ Poniatowski do Davouta, Warszawa 6 IV 1809, w: *Korespondencya...*, T. II, s. 86; Poniatowski do Davouta, Warszawa 8 IV 1809, w: *Ibidem*, s. 86.

³⁵ Właściwie to nowe oddziały formowano również na terenie „starych” departamentów Księstwa. Odbywało się to na zasadzie poboru z określonej liczby dymów. W tym okresie zachodzą dwie interesujące sytuacje związane z uzupełnianiem szeregów. Po pierwsze, na nowych terenach usilnie poszukiwano rzemieślników do służby w kompaniach saperów. Po drugie, w pierwszych dniach października w Radzie Stanu dyskutowano nad kwestią sposobu zasilenia szeregów 10. i 11. p.p. wchodzących w skład garnizonu Gdańska. Na polecenie ministra wojny gen. Ludwik Kamieniecki (ówczesny gubernator Warszawy) starał się rozwiązać kwestię poprzez zastoso-
wanie wolnego werbunku. Spotkało się to zdecydowanym oporem ministrów: skarbu (odmówił przyznania pieniędzy na ten cel), sprawiedliwości (określił werbunek jako niezgodny z obowiązującym prawem) i policji („werbunek ściąga się jedynie do ludzi luźnych i włóczęgów, którzy się w tym czasie zagęścili”). Zob. *Sesja 403 z dnia 16 VIII 1809*, w: *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, wyd. B. Pawłowski, T. Mencil, T. II, Cz. II, Toruń 1968, s. 142; *Sesja 404 z dnia 3 X 1809*, w: *Ibidem*, s. 203–204.

³⁶ Artykuł 3. traktatu wymieniał ziemie, których zrzekał się cesarz Austrii Franciszek I. W punkcie 3. czytamy: *Il cède et abandonne à S. M. le Roi de Saxe, pour être réunis au Duché de Varsovie, toute la Galicie occidentale au Nouvelle Galicie, au arrondissement autour de Cracovie, sur la rive droite de la Vistule, qui sera ci-après déterminé, et le cercle de Zamosc dans la Galicie orientale*. Zob. *Traité de paix de Vienne (14 octobre 1809)*, w: M. Kerautret, *Les grands traités de l'Empire (1804–1810). Documents diplomatiques du Consulat et l'Empire*, T. II, Paris 2004, s. 449.

³⁷ Artykuł 1.: *S.M. le Roi de Saxe, Duc de Varsovie s'engage à tenir sur pied une armée de 60.000 hommes, dans ceux de ses États dont se composera désormais son duché de Varsoviem en vertu du susdit traité de paix*. Zob. *Traité avec le Duche de Varsovie (30 novembre 1809)*, w: *Ibidem*, s. 457–458.

³⁸ Dekret królewski z 18 stycznia 1810 r. dotyczył sporządzenia ksiąg z listami mieszkańców, groził sankcjami finansowymi osobom, które zmieniły miejsce zaopatrzenia bez poinformowania odpowiednich władz. Zob. *Dziennik Praw*, T. II, n. 15, Warszawa [b. d.], s. 109–121.

powrócił do tej sprawy na posiedzeniu Rady Stanu. Fryderyk August zażądał, „żeby dekret jego, od dwóch lat względem konskrypcji wojskowej wydany, przywieziony został jak najprędzej do egzekucji przez kogo należy”. Minister spraw wewnętrznych Jan Paweł Łuszczewski zadeklarował wówczas, że „konskrypcja wojskowa będzie się mogła rozpocząć po skończonych żniwach”³⁹.

Według ustaleń Leona Sułka –

dopiero w grudniu 1810 r. przystąpiono do wybierania rekruta na zasadach konskrypcji. Minister spraw wewnętrznych chciał przyspieszyć ten pięćdziesięcioletni pobór w związku z zagrożeniem ze strony Rosji polecił przejść na system kantonowy. Następnym trzydziestoletni pobór nakazany dekretem 16 IV 1811 r. odbył się [...] już na zasadach konskrypcji⁴⁰.

Z uzupełnianiem armii, a także samym funkcjonowaniem wojska, zawsze związane jest zjawisko dezercji. We Francji jej podłoże było dosyć skomplikowane. Zależało zarówno od czynników geograficznych, społecznych, jak i politycznych. Zwykle dezercja na terenie Cesarstwa przybierała większe rozmiary w regionach górzystych i biednych (Piereneje, Masyw Centralny), przywiązanych do dawnej władzy królewskiej (Bretania), a także wcielonych terytoriach niefrancuskich (północna część Włoch, departamenty hanzeatyckie). We Francji zagadnienia związane z poborem i dezercją posiadają już bogatą literaturę, a wciąż rozszerzane są badania na temat skali zjawiska w poszczególnych departamentach⁴¹. Umożliwia to zachowana bogata baza źródłowa.

Zupełnie inaczej sytuacja wygląda w Polsce. Z powodu start wojennych zachowały się zaledwie szczątki materiałów w naszych archiwach centralnych. Wśród nich odnaleźć można źródła pośrednio i bezpośrednio związane z dezercją w armii Księstwa Warszawskiego. Szczególną wartość posiadają zachowane dwie księgi matrykularne (8. p.uł. i 17. p.p.). Dotychczas zagadnieniem dezercji w Wojsku Polskim epoki napoleońskiej gruntownie zajął się jedynie Leon Sułek, który pod kierunkiem prof. Jana Ziółka przygotował przed laty na ten temat

³⁹ *Sesja 544 z dnia 15 VI 1810*, w: *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, T. III, Cz. I, wyd. T. Mencil, M. Kallas, Toruń 1995, s. 236.

⁴⁰ L. Sułek, op. cit., s. 187.

⁴¹ Oprócz pozycji cytowanych wyżej, do najważniejszych prac dotyczących poboru i dezercji we Francji napoleońskiej należą: J. Morvan, *Le soldat impérial*, T. I, Paris 1904; J. Houdaille, *Analyse par sondage d'un régiment d'infanterie de la Grande Armée: le 5e*, „Revue de l'Institut Napoléon”, (1967) n. 2, s. 15–21; A. Maureau, *Le remplacement militaire de l'an VIII à 1814 d'après les registres de notaires d'Avignon. Aspect juridique et social*, „Revue de l'Institut Napoléon”, (1975) n. 131, s. 121–143; J. Tulard, *La vie quotidienne des Français sous Napoléon*, Paris 1978; R. Boudard, *La conscription militaire et ses problèmes dans le département de la Creuse (1791–1815)*, „Revue de l'Institut Napoléon”, (1985) n. 145, s. 22–57; A. Forrest, *Déserteurs et insoumis sous la Révolution et l'Empire*, Paris 1988; A. Bergounioux, *Brigandage et répression dans Bouches-du-Tibre: 1810–1813*, „Annales de la Révolution française”, (2006) n. 345, s. 93–114.

rozprawę doktorską. Praca ta nigdy nie wyszła w całości drukiem. Na jej podstawie opublikowanych zostało kilka bardzo cennych artykułów naukowych⁴².

Co ich autorowi udało się ustalić? Przede wszystkim przyczyny dezercji w naszej armii wydają się mieć wymiar zdecydowanie bardziej praktyczny niż we Francji⁴³, powiązany ze słabością gospodarczą Księstwa Warszawskiego i biedą panującą w kraju. Ważną rolę odgrywały problemy z dostarczeniem wojsku odpowiedniej ilości żywności. Nasiliły się one w roku 1811 wobec klęski nieurodzaju, która dotknęła znaczną część Europy⁴⁴.

Szczególnie trudne doświadczenie dla nowicjuszy stanowiły pierwsze trzy miesiące w armii. Dezerterowała wówczas ponad połowa wszystkich zbiegów⁴⁵. Okresami o szczególnym nasileniu zjawiska były miesiące letnie (możliwość znalezienia wyżywienia, ale także chęć pomocy w pracach polowych w rodzinnych gospodarstwach) oraz końcówka roku (święta Bożego Narodzenia)⁴⁶.

Wraz z wprowadzeniem konskrypcji w życie i rosnącymi problemami z wyżywieniem, a także opłaceniem wojska, rozmiary zbiegostwa zaczęły niepokojąco rosnać. W tej sytuacji książe minister wojny, dotychczas optujący za łagodzeniem kar wobec dezerterów, zmuszony został do zrewidowania swoich poglądów⁴⁷. Rozpoczęto walkę z dezercją za pomocą:

- wysokich grzywien nakładanych na osoby udzielające pomocy uciekinierom z armii,
- przyznawania nagród za schwytanych zbiegów,

⁴² L. Sułek, *Wojskowy kodeks karny w armii Księstwa Warszawskiego*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 24 (1982), s. 179–188; Idem, *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego (lata 1807–1813)*, „Kwartalnik Historyczny”, (1988) z. 3, s.173–198; Idem, *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego*, „Teki Komisji Historycznej PAN Oddział w Lublinie”, 4 (2007), s. 38–53; Idem, *Walka z dezercją w wojsku Księstwa Warszawskiego*, „Roczniki Humanistyczne”, 55 (2007) z. 2, s. 123–140. Badania Leona Sułki miały charakter pionierski, aczkolwiek niektóre z krytycznych poglądów i wniosków autora mogą budzić pewne zastrzeżenia (np. opinia o tym, że bitwa pod Raszynem zakończyła się przegraną). Sułkowi udało się odnaleźć księgę 17. p.p., nie dotarł natomiast do księgi 8. p.uł.

⁴³ We Francji dezercja w znacznie większym stopniu rodziła się z oporu wobec polityki władz centralnych. W Księstwie Warszawskim ten rodzaj sprzeciwu demonstrowali jedynie Niemcy (najczęściej Prusacy), którzy po traktacie tyłżyckim znaleźli się na terytorium nowego kraju. Nie tylko dezerterowali, ale również namawiali do zbiegostwa Polaków. W 1809 r. Rada Stanu doszła do przekonania, że „Niemcy, chociaż z tutejszych mieszkańców wzięci, niechętnie służą w wojsku polskim; tym bardziej nie ma sobie nic dobrego obiecywać [...]”. Zob. *Sesja 361 z dnia 4 VI 1809*, w: *Protokoły...*, T. II, Cz. I, s. 328; *Sesja 386 z dnia 12 VII 1809*, w: *Ibidem*, s. 87–89.

⁴⁴ L. Sułek, *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego (lata 1807–1813)*, „Kwartalnik...”, s. 174, 176, 188.

⁴⁵ L. Sułek, *Dezercja z wojsk Księstwa Warszawskiego*, „Teki...”, s. 41.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 51.

⁴⁷ W. Tokarz, *Książę Józef Poniatowski jako wychowawca wojska*, w: *Idem, Rozprawy i szkice*, T. II, Warszawa 1959, s. 290–291, 310–311.

- surowych kar wobec dezertorów (hańbiące publiczne zrywanie dystynkcji, chłosta, więzienie, a nawet rozstrzelanie),
- działań mających na celu poprawę morale wojska (odczytywanie artykułów z wojskowego kodeksu karnego przed frontem oddziałów, odczytywanie wyroków wydanych na dezertorach, uczestnictwo w egzekucjach),
- amnestii (12 III 1807, 24 I 1809, 1 V 1811, 8 X 1811)⁴⁸.

***

Po zwycięskiej kampanii 1809 r. i powiększeniu terytorium Księstwa Warszawskiego blisko pół miliona jego obywateli zamieszkiwało w departamencie lubelskim⁴⁹, obejmującym powierzchnię 16 tys. km². Dawało to 28 osób na km² i stanowiło jedną z niższych gęstości zaludnienia na terenie kraju. W miastach Lubelszczyzny żyło jedynie 18% ludności, 88% wszystkich mieszkańców utrzymywało się z rolnictwa⁵⁰.

W skład departamentu weszły tereny przedrozbiorowego województwa lubelskiego (bez ziemi łukowskiej, włączonej do departamentu siedleckiego), a także części dawnych województw bełzkiego i ruskiego⁵¹. Prefektem został ks. Maciej Jabłonowski. Obszar, którym zarządzał organizacyjnie dzielił się na dziesięć powiatów – lubelski, kazimierski, kraśnicki, krasnostawski, chełmski, hrubieszowski, tomaszowski, zamojski oraz tarnogrodzki⁵². Ich stolice pozostawały siedzibami podprefektur.

⁴⁸ L. Sułek, *Walka z dezercją...*, s. 124–130, 138–139; Idem, *Dezercja z Wojsk Księstwa Warszawskiego (lata 1807–1813)...*, s. 194–195. Pomijam kwestię umów między państwami o wymianie złapanych zbiegów, ponieważ ich egzekwowanie było problematyczne i wymaga szerszego omówienia. Zob. *Sesja 320 z dnia 16 IV 1809*, w: *Protokoły...*, T. II, Cz. I, s. 233; *Sesja 338 z dnia 7 V 1809*, w: *Ibidem*, s. 281; *Sesja 386 z dnia 12 VII 1809*, w: *Protokoły...*, T. II, Cz. II, s. 86; *Poniatowski do Davouta, Warszawa 19 I 1809*, w: *Korespondencja...*, T. II, s. 12; *Poniatowski do Davouta, Warszawa 23 I 1809*, w: *Ibidem*, s. 18; *Poniatowski do Davouta, Warszawa 14 II 1809*, w: *Ibidem*, s. 38; *Poniatowski do Davouta, Kraków 3 X 1809*, w: *Ibidem*, s. 272.

⁴⁹ W roku 1810 było ich 457017. W kolejnej dekadzie liczba ta znacznie spadła, co po części było związane ze stratami wojennymi. Sytuacja unormowała się pod koniec lat dwudziestych XIX w. Zob. F. Rodecki, *Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1830, Tabl. 3; W. Śladkowski, *Pod zaborem austriackim, w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1795–1830*, w: *Dzieje Lubelszczyzny*, red. T. Mencil, T. I, Warszawa 1974, s. 491–492; J. Skarbek, *Województwo lubelskie w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Cz. I, Lublin 2012, s. 60–61; *Tabella Rozległości y Ludności Xięstwa Warszawskiego z Roku 1810*, w: <http://archiwa.polska.pl/katalog/skarb,Tabela,gid,256660,cid,1075.htm>. Dostęp z 1 II 2011.

⁵⁰ W. Śladkowski, op. cit., s. 494.

⁵¹ F. Rodecki, op. cit., Tabl. 1.

⁵² J. Colberg, *Mappa jeneralna Wojewodztwa Lubelskiego. Ułożona według najlepszych źródeł*, Warszawa 1826; W. Śladkowski, op. cit., s. 491. Do badań nad departamentem lubelskim można używać map powstałych już w okresie Królestwa Polskiego. Teren województwa lubelskiego odpowiadał bowiem departamentowi lubelskiemu. Jedyną nowość stanowiło otworzenie

Podczas wojny z Austrią ludność Lubelszczyzny wspierała działania wojsk Księstwa Warszawskiego. Na wyzwolanych terenach formowano nowe jednostki (tzw. galicyjsko-francuskie), które z czasem zostały zaliczone do etatu Wojska Polskiego (przyjęcie nowej numeracji miało miejsce w grudniu 1809). Z Lubelszczyzny wywodziły się 13. p.p. (częściowo), 17. p.p. (fundacja Ordynacji Zamojskiej) oraz 13 p. huzarów⁵³, ale po wprowadzeniu konskrypcji rekruci z departamentu lubelskiego trafiali również do 14. p.p., regimentu artylerii pieszej, batalionu posiłkowego artylerii oraz batalionu pociągów.

Po zakończonej wojnie z Austrią w Lublinie, Kurowie, Markuszowie, Opolu Lubelskim i Końskowoli stacjonował 3. p.p., a załogę Zamościa tworzył 13. p.p., kompania artylerii pieszej oraz oddział saperów. Na terenie departamentu kwaterował również 11. p.uł. (Chełm, Hrubieszów, Wojsławice, Łopiennik, Kryłów) oraz częściowo 16. p.uł. (Tomaszów, Tyszowce, Józefów, Tarnogród, Łuków). W tym samym czasie „lubelskie” regimenty stacjonowały w departamentach płockim (17. p.p. – Modlin, Zakroczym, Pomiechówek, Strubiny, Kroczewo) oraz siedleckim (13. p.huz. – Siedlce, Węgrów, Sokołów, Liw)⁵⁴.

Wobec realnej groźby wojny z Rosją, a także niepokojących ruchów wojsk pruskich, zdecydowano o skoncentrowaniu głównych sił armii Księstwa Warszawskiego na lewym brzegu Wisły, w okolicach Warszawy, Modlina i Torunia. 1 kwietnia 1811 roku jednostki kwaterujące w departamencie lubelskim pozostawały jeszcze na swoich dotychczasowych stanowiskach, ale otrzymały rozkaz zebrania się w stolicy departamentu (poza 13. p.p. i artylerią stanowiącymi załogę twierdzy Zamość). W ostatnich dniach miesiąca oddziały znajdowały się już w nowych miejscach przeznaczenia (np. 3.p.p. w Modlinie) lub do nich maszerowały (11. p.uł. z Lublina do Janowca, 16. p.uł. z Lublina do Maciejowic)⁵⁵. Podobnie wyglądała sytuacja z jednostkami uzupełnianymi rekrutami z Lubelszczyzny. 14. p.p. z Poznania przeszedł do Torunia⁵⁶, gdzie trafił również 17. p.p., pozostawiając w Serocku swoje kompanie wołyżerskie⁵⁷.

---

obwodów, skupiających po 2 lub 3 powiaty. W granicach powiatów dokonano jedynie kosmetycznej zmiany – 24 XI 1829 wieś Cichobórz przeniesiono z powiatu tomaszowskiego do zamojskiego. Zob. W. Trzebiński, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego 1815–1918*, „Dokumentacja Geograficzna”, (1956) z. 4, s. 6–7, 10, 17, 53; J. Skarbek, op. cit, Cz. I, s. 32–33.

⁵³ B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 56–57, 62.

⁵⁴ *Stan wojska 1 października 1810*, w: *Korespondencya księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*, wyd. A. Skałkowski, T. III, Poznań 1928, s. 74–75; *Stan wojska 1 listopada 1810*, w: *Ibidem*, s. 104–107; *Stan wojska 1 grudnia 1810*, w: *Ibidem*, s. 116–119.

⁵⁵ BUW, *Archiwum Robreta Bieleckiego* [w opracowaniu], *Rapport sur les mesures militaires prises à Varsovie*.

⁵⁶ Dokładnie rzecz ujmując, z Poznania przesunięto dwa bataliony 14. p.p., trzeci już wcześniej znajdował się w Toruniu.

⁵⁷ *Wykaz ogólny siły zbrojnej Księstwa Warszawskiego [1 kwietnia 1811]*, w: *Korespondencya...*, T. III, s. 204–208; *Zajęcie do Davouta, Warszawa 29 IV 1811*, w: A. Skałkowski, *O cześć imienia polskiego*, Kraków 1908, s. 374–375.

Zmiana miejsc stacjonowania, połączony z nią bałagan, a także groźba nowej wojny nie mogły pozostać bez wpływu na morale żołnierzy, których część (ok. 5 tys.) trafiła do szeregów dopiero w początku roku⁵⁸. Na te problemy nakładały się tradycyjne już kłopoty z zapewnieniem pieniędzy na podstawowe artykuły dla wojska, nie wspominając już o wypłacie zaległego żołdu⁵⁹. Na przewyciężenie trudności nie pozwalała ruina ekonomiczna kraju. Poniatowski kilkakrotnie ostrzegał, że nędza panująca w wojsku⁶⁰ doprowadzi do zwiększenia rozmiarów dezercji i najwyraźniej się nie pomylił – w jego korespondencji problem zbiegostwa rysuje się szczególnie mocno właśnie w roku 1811⁶¹.

Interesujące źródło do badań nad zjawiskiem dezercji z wojsk Księstwa Warszawskiego stanowią listy gończe wydawane przez prefektów poszczególnych departamentów. Marian Kallas pisał:

Akty przeznaczone do publicznej wiadomości były [...] wywieszane w budynkach, urzędowych w dniu ogłoszenia. Jednakże nadal najpewniejszą formą przekazywania treści aktów prawnych było odczytywanie ich w kościołach, co wywoływało gwałtowne protesty katolickiej hierarchii kościelnej. Wszystkie omówione środki okazały się jednak niewystarczające i dlatego większość prefektów wprowadziła w latach 1808–1815 departamentowe organy publikacyjne⁶².

Wyjątek stanowiły jedynie departamenty poznański i lubelski, gdzie dzienników departamentowych nie drukowano⁶³.

W tej sytuacji w rozważaniach nad rozmiarami dezercji w departamencie lubelskim dużą wartość przedstawiają materiały zakupione przez Bibliotekę Uniwersytecką KUL w roku 1962 i jak dotąd niewykorzystane. Rękopis 89a zawiera

⁵⁸ Poniatowski do Fryderyka Augusta, Warszawa 7 I 1811, w: *Korespondencya...*, T. III, s. 134; Poniatowski do Fryderyka Augusta, Warszawa 8 I 1811, w: *Ibidem*, s. 136–137.

⁵⁹ 1 grudnia 1810 r. zaległości w wypłatach żołdu dla poszczególnych regimientów kształtowały się następująco: 1. p.p. – 3 miesiące; 2. p.p. – 2,5 miesiąca; 3. p.p. – 8 miesięcy; 6. p.p. – 8 miesięcy; 8. p.p. – 3 miesiące; 12. p.p. – 7 miesięcy; 13. p.p. – 11 miesięcy; 14. p.p. – 3 miesiące; 15. p.p. – 7,5 miesiąca; 16. p.p. – 2 miesiące; 17. p.p. – 3 miesiące; 1. p.s.k. – 2 miesiące; 2. p. uł. – 5 miesięcy; 3. p. uł. – 2 miesiące; 4. p.s.k. – 2 miesiące; 5. p.sk. – 8 miesięcy; 6. p.uł. – 7 miesięcy; 7. p.uł. – 4,5 miesiąca; 8. p.uł. – 3 miesiące; 9. p.uł. – 3 miesiące; 10. p.huz. – 2,5 miesiąca; 11. p.uł. – 5 miesięcy; 12. p.uł. – 10 miesięcy; 13. p.huz. – 8 miesięcy; 14. p.kir. – 2 miesiące; 15. p.uł. – 2 miesiące; 16. p.uł. – 10,5 miesiąca; p. art. pieszej – 2 miesiące; p. art. konnej – 2,5 miesiąca; bat. saperów – 2 miesiące. Zaległości byłyby jeszcze większe, ale 3,5 tys. żołnierzy wysłano na urlopy (w tym 567 z Lubelszczyzny). Zob. *Etat de la paie, 1 XII 1810*, w: *Ibidem*, s. 120–121.

⁶⁰ Pieniądzy brakowało do tego stopnia, że w Lublinie płk Żółtowski nie mógł zwolnić do cywila żołnierzy niezdalnych do służby, ponieważ nie miał środków na wypłatę zaległych wynagrodzeń. Zob. *Sesja 514 z dnia 20 IV 1810*, w: *Protokoły...*, T. III, Cz. I, s. 163.

⁶¹ Poniatowski do Davouta, Warszawa 3 X 1809, w: *Korespondencya...*, T. II, s. 272; Poniatowski do Fryderyka Augusta, Warszawa 8 I 1811, w: *Korespondencya...*, T. III, s. 136–137; Poniatowski do Fryderyka Augusta, Warszawa 4 II 1811, w: *Ibidem*, s. 149; Poniatowski do Mareta, Paryż 4 VII 1811, w: *Ibidem*, s. 263; Poniatowski do Mareta, Warszawa 18 LX 1811, w: *Ibidem*, s. 278.

⁶² M. Kallas, *Dzienniki departamentowe w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Roczniki Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, X (1971), z. 5, s. 13–14.

⁶³ *Ibidem*, s. 19, 30.

rozporządzenia prefekta departamentu lubelskiego, które otrzymał ks. Marcin Pieńkowski, proboszcz z Żółkiewki⁶⁴. Pomiędzy innymi dokumentami znajdujemy tam 12 drukowanych listów gończych, wysłanych w drugiej połowie 1811 r. za dezertierami pochodzącymi z Lubelszczyzny bądź zbiegłymi z oddziałów stacjonujących na terenie departamentu lubelskiego. Na podstawie wspomnianych listów opracowano tabelę dołączoną do tekstu (tab. 1).

Opierając się na danych zawartych w tabeli 1, możemy stwierdzić, że w drugiej połowie 1811 r. odnotowano 192 przypadki dezercji w jednostkach stacjonujących na terenie departamentu lubelskiego lub otrzymujących uzupełnienia z Lubelszczyzny. Ilościowo najczęściej osób zbiegło z regimentów piechoty – 117 (61% całości), znacznie mniej z pociągów (39 furgonistów – 20,3%), artylerii (35 osób – 18,2%) oraz kawalerii (zaledwie 1 ułan, który nie powrócił z urlopu – 0,5%). Proporcje te nie stanowią większego zaskoczenia. Piechota pozostawała najliczniejszym rodzajem broni (ok. 44 tys. żołnierzy)⁶⁵, więc naturalną kolejną rzeczą dezertierów również miała najwięcej. Uwagę zwraca pojedynczy przypadek dezercji zanotowany w szeregach jazdy. Pewne wytłumaczenie może stanowić prestiż, jakim cieszyła się służba w kawalerii. 4 lipca 1811 r. ks. Józef Poniatowski tłumaczył w liście do francuskiego ministra spraw zagranicznych, że poborowy skierowany do jazdy będzie w stanie przejść nawet wiele mil, by dostać się do swojej jednostki. Z kolei przeniesienie kawalerzysty do piechoty traktowano jak karę⁶⁶.

Jeśli chodzi o pozostałe rodzaje broni, to zbiegli artylerzyści należeli wyłącznie do oddziałów pieszych (regimentu artylerii pieszej lub batalionu posiłkowego). Biorąc pod uwagę stany etatowe tych jednostek⁶⁷, zauważymy stosunkowo wysoką liczbę zbiegów w batalionie posiłkowym, który pełnił rolę parku artylerijskiego. Wytłumaczenie może stanowić krótki rodowód tej jednostki, utworzonej dopiero w końcu czerwca 1811 r. Pułk artylerii konnej należał do elity armii, nie ma więc nic zaskakującego w braku wzmianek o dezertierach z jego szeregów.

Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja w batalionie pociągów.

Służbę tę uważano za nieatrakcyjną i mało zaszczytną; jak to ujął książe Józef Poniatowski, „przesady trudne do przełamania oddalają od niej jednostki sposobne”⁶⁸.

⁶⁴ BU KUL, Rkps 89a, *Rozporządzenia prefekta departamentu lubelskiego z okresu Księstwa Warszawskiego, przesyłane ks. Marcinowi Pieńkowskiemu jako urzędnikowi stanu cywilnego (proboszcz m. Żółkiewka)*.

⁶⁵ J. Czuby, *Księstwo Warszawskie (1807–1815)*, Warszawa 2011, s. 238

⁶⁶ *Poniatowski do Marea, Paryż 8 VII 1811*, w: *Korespondencya...*, T. III, s. 265–266.

⁶⁷ Pułk artylerii pieszej – 2685 ludzi, batalion posiłkowy artylerii – 978. Zob. B. Gembarzewski, *Wojsko...*, s. 181–183, 186.

⁶⁸ R. Morawski, A. Nieuważny, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Artyleria, inżynierowie, saperzy*, Warszawa 2004, s. 55.

Tabela 1. Dezerterzy z wojsk Księstwa Warszawskiego umieszczeni na listach gończych przez prefekta departamentu lubelskiego w drugiej połowie 1811 roku

Lp.	Imię i nazwisko dezertera	Miejsce zamieszkania	Powiat wystawiający żołnierza	Jednostka z której nastąpiła ucieczka	Data listu gończego	Uwagi
1	Franciszek Bazyl	-	-	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy zastępca za Andrzeja Baïette z Łachowiec pow. tomaszowski
2	Stanisław Grzyzowski	Opole	kazimierski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
3	Józef Juriako	Jastków	lubartowski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
4	Józef Sokół	Wola Skromowska	lubartowski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
5	Kazimierz Cieśla	Olbięcin	kraśnicki	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
6	Wojciech Wojewoda	-	kraśnicki	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
7	Wincenty Konopka	Lublin	lubelski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
8	Jan Wicha	Opole	kazimierski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
8	Wojciech Matay	-	-	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy zastępca za Piotra Misika z gm. Sitna pow. hrubieszowski
10	Wojciech Gruda	Kozłowska	lubartowski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
11	Iwan Cwayda	Wielkie	lubartowski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy

12	Paweł Pieczykół	Szosda ¹	lubartowski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
13	Stefan Orłowski	Kryłów	tomaszowski	batalion posiłkowy artylerii	17 sierpnia 1811	popisowy
14	Józef Jurczynko	Jastków	lubartowski	3. kompania pociągów	17 sierpnia 1811	żołnierz z poboru kantonowego
15	Józef Parobek	Zamość	zamojski	3. kompania pociągów	17 sierpnia 1811	żołnierz [...] <i>zabrał z sobą Raytuzy i mundur Skarbowe</i> [...]
16	Hilary Grzybowski	Rozwadów ²	kazimierski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811 27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz
17	Leyba Kalman/ Kulm	Hrubieszów	hrubieszowski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811 27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz
18	Michał Matacz	Zakrzów	krasnostawski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811 27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz
19	Józef Witkowski	-	tomaszowski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811	żołnierz pochodzący ze Złoczowa
20	Michał Skowroński	-	lubelski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811 27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz pochodzący ze Stanisławowa
21	Antoni Orkiszewski	-	tomaszowski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811 27 październik 1811 5 grudnia 1811	żołnierz pochodzący z Przybyławic k. Krakowa
22	Jan Smulski	-	tomaszowski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811, 5 grudnia 1811	żołnierz pochodzący z Żółkwi
23	Jan Jakubowicz	-	chełmski	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811, 27 październik 1811 5 grudnia 1811	żołnierz pochodzący z Sokala

24	Wojciech Mierzwa	-	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	22 sierpnia 1811, 27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz pochodzący z Pieronki w cyrkule rzeszowskim w Galicji
25	Franciszek Niewiadomski	Bończa	hrubieszowski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
26	Sebastian Boruchalski	Bzowiec	krasnostawski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
27	Wojciech Marcinkowski	Tokary	krasnostawski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
28	Leonard Jacenty	Brzeziny	lubelski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
29	Teodor Maszczuk	-	chełmski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz pochodzący z Kamieńca Podolskiego
30	Jan Ruziewicz	-	lubelski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz pochodzący z Józefy
31	Franciszek Wiszniowski	Radawczyk	chełmski ³	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
32	Julian Tymowski	Niedziałowice*	chełmski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
33	Karol Grzegorezyk	Symniki	chełmski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
34	Jan Kowalik	Prawiedniki	lubelski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
35	Stefan Zoruk	Berdyszcze	chełmski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
36	Józef Kuciakowski	Gorzków	zamojski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
37	Antoni Grabowiecki	-	kraśnicki	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz pochodzący ze Stronnice w Galicji
38	Stanisław Stadnicki	Ćiotcza	lubartowski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
39	Łukasz Chojnacki	Piotrków	lubelski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
40	Marek Soyka	Wola Sobieska	lubelski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
41	Wincenty Franczuk	Niemirówka	tomaszowski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
42	Bartłomiej Łysakowski	Majdan Sitaniecki	zamojski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
43	Paweł Socha	Korytków	tarnogrodzki	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
44	Bazyli Brzerzycki	-	chełmski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz pochodzący z Żytomierza

45	Kazimierz Baranowski	-	lubelski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz pochodzący z Baranowa w Galicji
46	Jan Zacharski	Staczenne*	lubelski	pułk artylerii pieszej	22 sierpnia 1811	żołnierz
47	Grzegorz Kulczycki	Buhutkowce*	lubelski	13. pułk piechoty	3 września 1811	Popisowy z 19 sierpnia. <i>Twarzy ściągły, Ocz piwnych, Nosa miernego, Włosow czarnych, Czola wysokiego.</i> Zabrał ze sobą: <i>Spencer, Garki, Kamasze płocienne, Koszul dwie Trzewików pare. Tornister, Halsztuk, Pompon y Plaszczy nowy.</i>
48	Dominik Filipczak	Piotrkowce [Piotrkowice]	lubelski	13. pułk piechoty	3 września 1811	Popisowy z 20 sierpnia. <i>Twarzy ściągły, Ocz borych, Nosa miernego, Włosow Ciemnych [sic], Czola niskiego (...)</i> . Zabrał ze sobą: <i>Czechczery z Kamaszami i Trzewików parę.</i>
49	Franciszek Karkut	Łabunie	tomaszowski	13. pułk piechoty	3 września 1811	Popisowy z 16 sierpnia. <i>Twarzy okrągły, Ocz borych, Nosa miernego, Włosow ciemnych, Czola wypukłego (...)</i> . Zabrał ze sobą: <i>Plaszczy, Koszule, Trzewików par 2. Mundur y Furaszerke.</i>
50	Mateusz Łoś	Żaba ⁴	krasnostawski	13. pułk piechoty	3 września 1811	Popisowy z 15 sierpnia. <i>Twarzy okrągły, Ocz siwych, Nosa małego, Włosow blond, Czola niskiego (...)</i> . Zabrał ze sobą: <i>Leybik, Tornister, Czechczery z Kamaszami, Trzewików par 2 Kosznl [sic] 2 i Garki.</i>

51	Wasył Czarny	-	tomaszowski	13. pułk piechoty	4 września 1811, 5 grudnia 1811	żołnierz pochodzący z Galicji ze wsi Dzie- więcierz, zastępca za kantonistę Jana Godębskiego piwowara z Tyszowiec. <i>Twarzy okrągłej, Oczu siwych, Wło- sów błąd [sic], Czola niskiego, nosa wielkiego, brody małej, ust małych.</i> Zabrał ze sobą: <i>Plaszcz Koszul 2.</i> <i>Trzewików par 2. Czechczery</i> <i>z Kamaszami Leibik, Halsztuk,</i> <i>i Furazerkę.</i>
52	Józef Winiarczyk	Wola Sobieska	lubelski	batalion pociągów	4 września 1811	kantonista <i>Twarzy ściągłej, Ust małych, Ocz</i> <i>siwych, Włosów błąd, Czola</i> <i>wysokiego.</i>
53	Grzegorz Chlustek	Chłaniów	krasnostawski	batalion pociągów	4 września 1811 28 września	kantonista lub furgonista <i>Twarzy ściągłej, Ust małych, Ocz</i> <i>siwych, Włosów błąd, Czola</i> <i>wysokiego.</i>
54	Roman Głuch	Borów	tarnogrodzki	batalion pociągów	4 września 1811 28 września 1811	kantonista lub furgonista <i>Twarzy ściągłej, Ust małych, Ocz</i> <i>siwych, Włosów ciemnych, Czola</i> <i>niskiego.</i>
55	Bartłomiej Kozina	Hoźnia	tarnogrodzki	batalion pociągów	4 września 1811 28 września 1811	kantonista lub furgonista <i>Twarzy ściągłej, Ust wypukłych, Ocz</i> <i>burych, Włosów ciemnych, Czola</i> <i>wysokiego.</i>
56	Wincenty Dąbrowski	Końskowola	kazimierski	batalion pociągów	4 września 1811 28 września 1811	kantonista lub furgonista <i>Twarzy okrągłej, Ust wypukłych, Ocz</i> <i>burych, Włosów ciemnych, Czola</i> <i>wysokiego.</i>
57	Jan Szymański	Komarów	-	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista pochodził z Galicji Wschodniej

58	Michał Dacz	Niezdów	kazimierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
59	Jan Figura	Zakrzew	kazimierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
60	Józef Czarnota	Niezdów	kazimierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
61	Józef Wieniarczuk	Biskupice	lubelski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
62	Franciszek Ruśniak	Abramowice	lubelski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
63	Wojciech Adameczuk	Sniadowice [Śniadowka]	kazimierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
64	Józef Salomon	Sieciechów	kraśnicki	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
65	Marcin Kowal	Zwierzchowicz [Wierzchowisko]	kraśnicki	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
66	Jędrzej Matyiaska	Bałtów	kazimierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
67	Kasper Piasecki	Wola Prosiecta*	kazimierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
68	Jędrzej Dutka	Majdan Księżopolski	tarnogrodzki	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
69	Michał Skwarka	Lipowiec	lubelski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
70	Antoni Lipski	Pikule	lubartowski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
71	Kazimierz Kozina	Dzwola	lubelski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
72	Franciszek Zakrzewski- -Kowal	Cybobór*	tykociński	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista

73	Piotr Oleszczuk	Łabunie	zamojski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
74	Jacenty Wawrzykiewicz	Bochnia	-	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista pochodził z Galicji
75	Tomasz Woycik	Bidaczowice [Bidaczów]	tomaszowski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
76	Mateusz Kamiński	Cholowiec*	tomaszowski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
77	Jerzy Wałozyn	Kaczórki	zamojski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
78	Józef Januszewski	Łusienice [Łosienice?]	-	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista pochodził z Litwy
79	Maciej Derebecki	Piotrkowice	sandomierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
80	Józef Pikus	Przybysławie [Przybysławice]	sandomierski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
81	Paweł Rybys	Kaliszany	radomski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
82	Józef Jurczenko	Palikrowice [Palikrowy]	-	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista pochodził z Rusi Czerwonej (<i>Krasnorossyi</i>)
83	Józef Parobek	Magelnica [Mogelnica]	lubelski ⁵	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
84	Szymon Juzwak	Kassów [Kossów]	radomski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
85	Wacław Kiplowski	Bochnia	-	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista pochodził z Galicji
86	Józef Szyszkowski	Zaręby	warszawski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
87	Wawrzyniec Kucharski	Wola Pawłowska [Wola Pawłowska]	solecki	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista

88	Wincenty Figarski	Gawery [Gawary]	radomski	batalion pociągów, twierdza Zamość	28 września 1811	furgonista
89	Maciej Romanowski	Parców*	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
90	Bartłomiej Golec	Balaski [Baszki]	lubelski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
91	Wojciech Kozłowski	Kryłów	tomaszowski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
92	Joachim Sołoducha	Tarnowska Wieś	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
93	Marcin Czaplą	Wrzelowa	lubelski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
94	Paweł Kondracuk	Krzywe	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
95	Michał Goliński	Ostrówek	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
96	Ignacy Dzieciołowski	Łęczna	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
97	Onufry Romaniak	Strupin	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
98	Grzegorz Stadniczuk	Zulin [Żalin]	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
99	Sebastian Domańczuk	Rejowiec	chełmski	14. pułk piechoty	29 września 1811	żołnierz
100	Franciszek Kurakiewicz/Kurykiewicz	Stara Sól	-	13. pułk piechoty	30 września 1811, 5 grudnia 1811	żołnierz pochodził z Galicji
101	Tomasz Latus	-	tomaszowski	13. pułk piechoty	30 września 1811 5 grudnia 1811	żołnierz pochodził z Czyszek k. Lwowa
102	Łukasz Pikuła	Ostrowice [Ostrowek?]	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
103	Szczepan Rakowski	Wola Zloczewska*	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
104	Mateusz Ożga	Wasyłowice [Wasyłów?]	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
105	Łukasz Flis	Lipiny	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
106	Jacek Sapela	Kobielnia*	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
107	Jan Kikał	Lublin	lubelski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
108	Konstanty Turczyn	Kobielnia*	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
109	Marcin Panko	Kobielnia*	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz

110	Wasył Grażka	Płodzonka*	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
111	Piotr Bogenszyc	Płoska [Płoskie]	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
112	Fedek Pawlak	Majdan	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
113	Alksander Pindera	Ostrowice	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
114	Marcin Zając	Hermanów	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
115	Bartłomiej Głas	Sól	tarnogrodzki	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
116	Bartłomiej Struzak	Majdan	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
117	Szymon Kopytko	Batorz	tarnogrodzki	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
118	Jakub San	Sitaniec	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
119	Jędrzej Romanowicz	Tomaszów	tomaszowski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
120	Antoni Kioch	Zarudzie	tarnogrodzki	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
121	Antoni Pędziński	Zamość	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
122	Bartłomiej Chudziak	Keranice [Krynice]	zamojski ⁶	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
123	Maksymilian Kozak	Borowe Młyny	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
124	Łukasz Dziadosz	Złojec	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
125	Jakub Tyrka	Sitaniec	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
126	Mateusz Kozakiewicz	Osiek	sandomierski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
127	Hrynek Kłosowski	Gorajec	zamojski	17. pułk piechoty	20 października 1811	żołnierz
128	Iwan Nuchorny	Laskowice*	zamojski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
129	Mikołaj Gatewski	Laskowice*	zamojski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
130	Stefana Orleyczuk	Laskowice*	zamojski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
131	Bartłomiej Orzeł	Niedzielów*	lubelski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
132	Sebastian Łukasik	Grudki [Grudek?]	lubelski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
133	Teodor Szymanski	Gołab	kazimierski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
134	Andrzej Gdula	Zwierzyniec	zamojski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
135	Iwan Mikita	Łosienice [Łosimiec]	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz

136	Józef Witkowski	Złoczów	-	13. pułk piechoty	27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz pochodził z Galicji
137	Antoni Szyński	Bełż	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
138	Marcin Mazurek	Komarów	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
139	Antoni Sęk	Krzyszów	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
140	Wojciech Gałon	Majdan Mały	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
141	Józef Ostrowski	Huta Krzyszowska	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
142	Franciszek Zubrowski	Majdan Oszmbrówce [Majdany?]	kazimierski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
143	Andrzej Madziarz	Wola	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
144	Jan Zaszy	Brzezanki k. Kijowa*	-	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
145	Joachim Kulisiewicz	Binduga	chełmski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
146	Tomasz Szpakowski	Sawin	chełmski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
147	Ignacy Derewiazuk	Kamień	chełmski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
148	Florian Gontarz	Bodaczów	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
149	Jakub Handziuk	Smoliga [Smoligów]	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
150	Andrzej Sawka	Hohub [Hohubie]	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
151	Dymitr Prociuk	Rzezyca	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
152	Leon Kunezca	Honiatyn	tomaszowski ⁸	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
153	Jan Rożka	Moratyna [Moratyn]	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
154	Paweł Pokrowicz	Serebrysze	chełmski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
155	Dymitr Tkaczuk	Dorohusk	chełmski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
156	Kasper Rozaniecki	Tomaszów	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
157	Fedko Bełzeik	Krzyszów	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz

158	Frańciszek Kolpa	Sieraków	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
159	Piotr Zielonka	Łukowa	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
160	Wawrzyniec Wawrszczak	Żółkiewka	krasnostawski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
161	Sebastian Deryła	Lipiny	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
162	Tomasz Pawelec	Parobin*	krasnostawski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
163	Grzegorz Taraszk	Wałowice	kraśnicki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
164	Antoni Szerbek	Drohiczany	hrubieszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
165	Ignacy Zwierz	Nabroże [Nabroź]	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
166	Wawrzyniec Wojtasz	Biskupice	lubelski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
167	Michał Hieronim	Czartowiec	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
168	Jakub Kleszcz	Isowice*	hrubieszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
169	Łukasz Szumeluch	Skrychczyn [Skrychczyn]	hrubieszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
170	Łukasz Pyda	Kocudza	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
171	Stefan Borowic	Borowice [Borowina?]	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
172	Wawrzyniec Błoniarz	Wopsa*	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
173	Paweł Kozina	Chrzanów	kraśnicki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
174	Jerzy Krumka	Biłgoraj	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
175	Somek Łuczko	Sachryń	hrubieszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
176	Mateusz Matysiak	Łukowa	tarnogrodzki	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
177	Ilek Zacharda	Białopole	hrubieszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
178	Wojciech Rozanski	Żurawiec	-	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz pochodził z Galicji
179	Grzegorz Mielniczak	Modryń	hrubieszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
180	Antoni Kus	Łastów*	kazimierski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
181	Jakub Mikołajek	Szemetowka*	kazimierski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz

182	Michał Krupa	Wierzchowiska	lubelski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
183	Grzegorz Skwarzyński	Pietrzyków*	lubelski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
184	Mateusz Czerpisz	Krzyszów	lubelski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
185	Frańciszek Kozina	Zurów [Żuków?]	lubelski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
186	Jan Bernard	Wólka Gołabska	kazimierski	13. pułk piechoty	27 października 1811	popisowy lub żołnierz
187	Bazyli Boyczuk	Łykoszyn	tomaszowski	13. pułk piechoty	27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz
188	Michał Szewczyk	Dobre	kazimierski	13. pułk piechoty	27 października 1811 5 grudnia 1811	żołnierz
189	Kazimierz Oless	Trzeszkowice	lubelski	3. komp. II bat. 16. pułku piechoty	3 listopada 1811	żołnierz (fizylier) <i>Syn Jakuba i Agnieszki Rolników, Wieku lub [sic] 26. Twarzu pociągłej, Oczu Niebieskich, Nosa pociągłego, Włosów ciemno błąd, Czola niskiego, wzrostu cali 4.</i>
190	Szymon Kwaśniewski	Zawieprzyce	lubelski	13. pułk piechoty	12 listopada 1811, 5 grudnia 1811	żołnierz zastępca za Macieja Bednarczuka z gminy Palikije w pow. lubelskim zbiegł 24 października 1811 <i>Twarz ogrągłej, Oczow siwych, Nosa mianego Włosów Blond, Czola wysokiego wzrostu cali 6. zabrał ze sobą: płaszcz, Leybik, Spodnie Granatowe, halsztuk, koszul dwie, Czechcey [sic], Kamasz płociennych parę 1, y Trzewików par dwie.</i>
191	Grzegorz Kulczycki	Bochatkowice*	lubelski	13. pułk piechoty	5 grudnia 1811	żołnierz
192	Maciej Czołowski	-	-	3. pułk ułanów	31 grudnia 1811/20 stycznia 1812	żołnierz, który nie powrócił z urlopu

Źródło: BU KUL, Rkps 89a, *Rozporządzenia prefekta departamentu lubelskiego z okresu Księstwa Warszawskiego, przesyłane ks. Marcinowi Pietkowskiemu jako urzędnikowi stanu cywilnego (proboszcz m. Żółkiewka).*

- ¹ Być może chodzi o wieś Szozdy, ale leżała ona w powiecie zamojskim.
- ² Być może chodzi o Rozwadówek, ale leżał on w powiecie lubartowskim. Zob. *Tabella Miast, Wsi, Osad, Królestwa Polskiego z wyrażeniem ich położenia i ludności, alfabetycznie ułożona w Biórze Komisyyi Rządowój Spraw Wewnętrznych i Policyi*, t. II, Warszawa 1827, s. 145.
- ³ Radawczyk leżał w powiecie lubelskim. Zob. *Tabella ...*, T. II, Warszawa 1827, s. 129.
- ⁴ W departamencie lubelskim nie było wsi o tej nazwie. Być może chodzi tu o Żabią Wolę, ale ta leżała w powiecie lubelskim. Zob. *Tabella...*, T. II, s. 301.
- ⁵ W rzeczywistości wieś leżała w powiecie chełmskim. Zob. *Tabella...*, T. II, s. 29.
- ⁶ Krynice leżały w powiecie tomaszowskim. Zob. *Tabella...*, T. I, s. 246.
- ⁷ Belz leżał poza granicą Księstwa, chodzi więc prawdopodobnie o Beżec, którego nazwa wywodzi się od miasta Belz.
- ⁸ W rzeczywistości w powiecie hrubieszowskim. Zob. *Tabella...*, s. T. I, s. 160.

* – miejscowości nie udało się zidentyfikować

Sumując etaty wszystkich kompanii pociągów istniejących w Wojsku Księstwa Warszawskiego w roku 1811 (łącznie z pociągami artylerii) otrzymamy liczbę ok. 1200 żołnierzy⁶⁹, a więc trzykrotnie mniej niż w artylerii pieszej. Przy podobnej liczbie dezertów (39 furgonistów do 35 artylerzystów) możemy stwierdzić, że problem z dezercją był zdecydowanie poważniejszy w jednostkach pociągów.

Warto zastanowić się nad momentem, w którym rekrut lub żołnierz decydował się na ucieczkę. Informacje zawarte w listach gończych są niekiedy nieprecyzyjne. Z tego powodu nie możemy stwierdzić, czy ucieczka 62 wymienionych osób (32%) nastąpiła przed czy po złożeniu przysięgi wojskowej. Z pozostałych 130 zaledwie 18 nazwisk (poniżej 10%) zostało zaliczonych do kategorii „popisowy” lub „kantonista”. Zdecydowana większość (112 – 58%) to „żołnierze” lub „furgoniści”, a więc najprawdopodobniej opuszczenie szeregów nastąpiło po złożeniu przysięgi. Nie zmienia to faktu, że część tych żołnierzy uciekła na krótko po wcieleniu. Możemy to stwierdzić na przykładzie dezertów z batalionu pociągów, poszukiwanych od 28 września 1811 r., podczas gdy jednostka powstała zaledwie trzy miesiące wcześniej. Wśród wszystkich zbiegów zaledwie 4 (2%) stanowili zastępcy. Tylko w 6⁷⁰ przypadkach osoba mogła pochodzić lub pochodziła z poboru kantonowego. Dla konskrypcji mamy 75 takich przypadków.

Jesteśmy w stanie określić, gdzie dokładnie stacjonowały oddziały, z których zbiegło 155 osób. Okazuje się, że do dezercji „zachęcała” bliskość stron rodzinnych. W drugiej połowie 1811 r. poszukiwano co najmniej 111 rekrutów i żołnierzy pochodzących z departamentu lubelskiego, zbiegłych z twierdzy Zamość. Z tego samego garnizonu uciekło też 15 osób urodzonych poza departamentem, a nawet poza granicami Księstwa Warszawskiego. Z pułków piechoty stacjonujących w Toruniu, Serocku i Warszawie zdezerterowało natomiast 38 mężczyzn wywodzących się z Lubelszczyzny. Razem daje to 53 przypadki dezercji z oddziałów stacjonujących z dala od stron rodzinnych.

W materiałach źródłowych zaledwie trzynastokrotnie pojawiają się informacje na temat kradzieży elementów umundurowania przez zbiegów. Warto zwrócić uwagę, że nie występuje ani jedna wzmianka na temat zabrania ze sobą broni. Dowodzi to znajomości wojskowego prawa karnego⁷¹. Według *Artykułów Wojskowych* z 1809 r.⁷² ucieczka do nieprzyjaciela karana była śmiercią. Za

⁶⁹ B. Gembarzewski, op. cit., s. 275–279.

⁷⁰ 7, jeśli dodamy Wasyla Czarnego (nr 51 w tabeli), zastępcę za kantonistę.

⁷¹ Listę kar za największe przewinienia żołnierz miał wydrukowaną w swojej książeczce wojskowej. Por. zachowane egzemplarze w zasobie Archiwum Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Poza tym *Artykuły Wojskowe* raz w tygodniu miały być czytane w kompaniach. Zob. L. Sułek *Wojskowy kodeks karny...*, s. 184.

⁷² *Artykuły Wojskowe* zostały po raz pierwszy wydrukowane w 1808 r. i prawdopodobnie już wówczas znalazły zastosowanie w praktyce. Jako obowiązujące prawo ogłoszono je 24 I 1809 r. Zob. *Ibidem*, s. 184.

dezercję w głąb kraju „z twierdzy pierwszego rzędu, albo z oszańcowania” (w tej właśnie kategorii mieściła się większość zbiegów znanych z omawianego źródła) groziło 7 lat więzienia w kajdanach. Zabranie ze sobą „broni i rynsztunku” powiększało tę karę do 15 lat⁷³. Późniejszy *Dodatek do Artykułów Wojskowych* „wyznaczał karę śmierci dla dezertków, którzy zabierali ze sobą broń lub konia”⁷⁴.

Niejednokrotnie ucieczki z wojska miały charakter zbiorowy. Ślad tego typu zjawiska dostrzec można w tabeli 1. Nazwiska na listach gończych nie były ułożone w porządku alfabetycznym ani terytorialnym. W związku z tym należy przypuszczać, że uszeregowano je chronologicznie (według daty ucieczki). W kilku przypadkach (np. w 14. p.p. i 17. p.p.) mamy do czynienia z kilkuosobowymi grupami żołnierzy pochodzących z tych samych powiatów. Wydaje się zrozumiałe, że potencjalny dezertek, mając w perspektywie długą drogę do przebycia (np. z Kujaw lub Mazowsza), wolał korzystać ze wsparcia kilku krajan. Dochodziła do tego kwestia zaufania. Z pewnością komitwę łatwiej nawiązywały osoby pochodzące z tych samych okolic. Był to problem istotny przy przygotowaniu ucieczki. W *Artykułach Wojskowych* czytamy bowiem: „Każdy spółnik, który wyiawi znowę, nie będzie mógł być ścigany, ani sądzony za występki, który wyiawił”⁷⁵.

Biorąc pod uwagę liczbę dezertków z poszczególnych powiatów departamentu lubelskiego możemy stwierdzić największe nasilenie zjawiska wśród rekrutów i żołnierzy pochodzących z powiatu lubelskiego (16%), zamojskiego (15%) i tomaszowskiego (13%). Nieco mniejszą skalę obserwujemy w powiecie, tarnogrodzkim (11%), chełmskim (10%) oraz kazimierskim (8,3%). Najmniej zbiegów pochodziło z powiatów: hrubieszowskiego, lubartowskiego, krasnostawskiego i kraśnickiego (po 4%). 11% dezertków miało swoje domy rodzinne poza departamentem lubelskim. Czym wytłumaczyć taki układ zjawiska? Jedyne częściowo pokrywa się on z liczbą ludności w poszczególnych powiatach (mało zbiegów pochodzących z powiatów krasnostawskiego, kraśnickiego i lubartowskiego)⁷⁶. Wydaje się, że wysoki odsetek dezertków z lubelskiego i tomaszowskiego mógł mieć związek z dużym udziałem rekrutów z tych powiatów w 13. p.p. stacjonującym w Zamościu. Działał tu więc magnes bliskich stron rodzinnych. Z kolei większość zbiegów pochodzących z powiatu zamojskiego służyła w szeregach 17. p.p., co mogło im ułatwiać nawiązywanie znajomości i zaplanowanie ucieczki.

⁷³ *Artykuły Wojskowe*, Warszawa 1809, s. 3–6.

⁷⁴ L. Sułek, *Wojskowy kodeks karny...*, s. 184.

⁷⁵ *Artykuły...*, s. 5.

⁷⁶ W roku 1810 liczba mieszkańców na terenie poszczególnych powiatów departamentu lubelskiego wynosiła: tarnogrodzki – 60 694 osoby, tomaszowski – 54 572 osoby, hrubieszowski – 48 763 osoby, zamojski – 48 699 osób, kazimierski – 45 258 osób, chełmski – 43 347 osób, lubelski – 42 925 osób, krasnostawski – 40 248 osób, kraśnicki – 36 758 osób, lubartowski – 35 753 osoby. Zob. *Tabella Rozległości y Ludności Xięstwa Warszawskiego...*

Charakter analizowanego źródła nie pozwala w pełni odpowiedzieć na wszystkie stawiane pytania. Pomimo to na podstawie zachowanych listów gończych można zasygnalizować część zjawisk związanych z dezercją w wojsku Księstwa Warszawskiego. Zagadnienie to wciąż oczekuje na pełne opracowanie, które sumowałoby wyniki dotychczasowych badań z analizą źródeł niedawno odkrytych (np. księgą matrykularną 8. p.uł.)⁷⁷.

DESERTION FROM THE ARMY OF THE DUCHY OF WARSAW
IN THE LUBLIN DEPARTMENT ON THE BASIS OF ARREST WARRANTS
FROM THE SECOND HALF OF 1811

Abstract. The phenomenon of desertion is inseparably connected with the functioning of each army. It also concerned the army of the Duchy of Warsaw. Studying the problem of desertion from the army encounters a number of obstacles, first of all associated with the irreparable losses suffered by the Polish archives in the period of World War II. Hence, each source which can help to cast light on the problem is valuable. The present article is an attempt to approach the problem of desertion in the Lublin area in the second half of 1811. The source basis are the so far unused arrest warrants sent after fugitives by the prefect of the Lublin department. Those warrants provided the grounds to establish the intensity of desertion in particular kinds of services and determine the areas from which the majority of fugitives came.

Key words: The Army of the Duchy of Warsaw, desertion, Lublin department

---

⁷⁷ Księgę jak dotąd wykorzystał jedynie Krzysztof Polak w pracy magisterskiej *Od Łomży do Sedanu – Pułk 8. ułanów Księstwa Warszawskiego*, napisanej w IH UW pod kierunkiem dr. hab. Jarosława Czubatego.